

למה מופתים וניסים – מחלוקת הענקים

מים ראשונים: כבר נדרשנו מספר פעמים לנושא ערכם ומהותם של אותות, מופתים וניסים, החל ממופתי ספר שמות, דרך הניסים במסעי בני ישראל במדבר וכלה בציווי התורה בספר דברים בפרשת נביא אמת או נביא שקר שעושים מופתים להוכיח על נבואתם. ראו דברינו [תנו לכם מופת](#) וכן דברינו [למי האותות האלה](#), בפרשת וארא, וכן [נתן אליך את או מופת](#) בפרשת ראה. הפעם נחזור מקצת הדברים שהבאנו, בבחינת "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש" (חגיגה ג ע"א), ועיקר עיונינו יתמקד במחלוקת שני ענקי העולם: רמב"ם ורמב"ן בנושא זה.

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי מֹשֶׁה בְּלִבְתָּךְ לְשׁוֹב מִצְרַיִם רְאֵה פְּלִהֲמוֹתַי אֲשֶׁר־שָׂמֵתִי בְיָדְךָ וְעָשִׂיתָם לִפְנֵי פְרַעֲה וְאֵנִי אֲחַזֵּק אֶת־לְבֹו וְלֹא יִשְׁלַח אֶת־הָעָם: (שמות ד כא).¹

וַיֹּאמֶר ה' אֱלֹהֵי מֹשֶׁה לֹא־יִשְׁמַע אֲלֵיכֶם פְּרַעֲה לְמַעַן רְבוֹת מוֹפְתֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם: (שמות יא ט).²

בראשית רבה פו ה פרשת וישב – כנגד הכישוף?

"וירא אדוניו כי ה' אתו" (בראשית לט ג) – ר' הונא בשם ר' אחא: מלחש ונכנס מלחש ויוצא. היה אומר לו³: מזוג רותחים! והיו רותחים. מזוג פושרים! והיו פושרים. אמר: מה יוסף, תבן לעפרים אתה מכניס? קדרים בכפר חנינא? גיזות בדמשק? חרשים (כשפים) במצרים! במקום של מכשפי כשפים? עד היכן? א"ר חייא: עד שראה שכינה עומדת על גביו, הדא הוא דכתיב: "וירא אדוניו כי ה' אתו".⁴

רמב"ן בראשית פרק לט ג-ד – ההצלחה היא העדות להשגחה

וירא אדוניו כי ה' אתו - שם שמים שגור בפיו, לשון רש"י. ואינו נראה. אבל וירא אדוניו כי ה' אתו, כי יצליחו מעשיו בכל עת יותר מכל אדם, וידע כי מאת אלהים הוא לו. וכן: "ראה ראינו כי היה ה' עמך" (לעיל כו כח).⁵

¹ כך הוא בדרך של משה לשוב למצרים – מופתים אלה הם האותות שניתנו משה במעמד הסנה: הנחש והדם. ובתחילת פרשת וארא, שמות ז ג אותות ומופתים, ככתוב: "וְאֵנִי אֶקְשֶׁה אֶת־לֵב פְּרַעֲה וְהִרְבֵּיתִי אֶת־אֲתֵתִי וְאֶת־מוֹפְתֵי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם". בעוד שהמילה "אות", במשמעות של תופעה חריגה, נזכרת כבר בספר בראשית בהקשר עם הקשת: "וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים זֶאת אוֹת־הַבְּרִית אֲשֶׁר־אֲנִי נֹתֵן בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין כָּל־נֶפֶשׁ חַיָּה אֲשֶׁר אֲתֶכֶם לְדֹת עוֹלָם" (בראשית ט יב), המילה "מופת" היא חידוש של ספר שמות שאינו נמצא בספרים ויקרא ובמדבר, אך חוזר בספר דברים (9 פעמים!). וכך גם בנביאים ישעיהו, ירמיהו, יחזקאל ועוד.

² פסוק זה מעורר את השאלה הפשוטה: מה מטרת המופתים והאותות והמכות הרבות שיבואו על פרעה? "למען רבות מופתי בארץ מצרים", בעבור מי? מה יסיפו ויתנו לנו ריבוי האותות והמופתים? עונש לפרעה? הגדלת האמונה בקב"ה? יש מעט התייחסות לפסוק זה במדרשים ובמפרשים והדבר תמוה. ראה דברי רמב"ן על הפסוק: "בעבור כן הודיעו השם שהוא מחזק את לבו, כדי שירבה בו מופתיו במכת בכורות באדם ובהמה ושפטים באלהיהם" – עבור פרעה. ודברי עקידת יצחק: "ולמען תספר וגו'. וידעתם כי אני ה'... שיעשה כן למען יהיה לנו לאות ולמופת אשר נספר באזני בנינו ובני בנינו את אשר התעלל במצרים... אשר תכלית הכל הוא אומרו וידעתם כי אני ה'... ירצה שימשכו העניינים ודרך המופתים בגאולתם באופן שיסיפיקו להכניסם תחת כנפי השכינה בקנין דעות ואמונות אמיתיות בידיעת האל יתברך" – עבור בני ישראל. נחפש מזור נוסף לשאלתנו.

³ פוטיפר ליוסף.

⁴ נחזור אחורה לפרשת יוסף בבית פוטיפר משם נמשכים הדברים גם למדרשים המתארים את משה העומד לפני פרעה ועושה לפניו את המופתים שה' שלחו לעשותם. ראה למשל שמות רבה (שנאן) פרשת וארא, פרשה ט סימן ו: "באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת ואמר להם: כך היא אומנותו של אלהיכם? בנוהג שבעולם, בני אדם מוליכין פרקמטיא למקום שצריכין לה. כלום מביאין מוריאס לאספמיא? דגים לעכו? אי אתם יודעים שכל הכשפים ברשותי?". מדרשים אלה אינם באים רק לספר סיפור על עימות פרעה ומשה (פוטיפר ויוסף) סביב המופתים והמעשים החריגים הנעשים ע"י אנשים עבריים במצרים, היא בירת הכשפים והקסמים בעת העתיקה. מדרשים אלה מעלים את השאלה החשובה: למה בכלל מופתים וניסים? האם אלה ישכנעו את פרעה לשלח את ישראל או להכיר בגדולה הקב"ה ולציית לו? ככה מחנכים עובדי עבודה זרה ומאגיה בניסים יותר גדולים ממה שהם מסוגלים לעשות בכשפיהם, עד שיאמרו "אצבע אלהים היא"? המשפט המושם בפי פרעה (ופוטיפר): "תבן אתה מביא לעפריים, כשפים למצרים?" מופנה בעצם אלינו ומאתגר אותנו להבין מה מטרת המופתים והניסים והאותות שמלווים את הירידה למצרים ואת היציאה ממנה? תשובת המדרש היא חדה וברורה: "וירא אדוניו כי ה' אתו" – "עד שראה שכינה עומדת על גביו". לא הלחשים הם ששכנעו את פוטיפר שהקב"ה עם יוסף ויש במעשיו משהו שונה ומהותי ממה שהוא מכיר ושאינם בגדר כישוף, אלא דבר גדול יותר. זכה פוטיפר למה שרבים מאיתנו לא זוכים: לראות שהקב"ה עם יוסף, לראות את השכינה עומדת על גביו! האם זה מה שהתורה מצפה שיקרה גם עם פרעה? משה אכן אומר לפרעה: "למען תדע כי לה' הארץ", "למען תדע כי אין כה' אלוהינו", "בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ" – האם ידע בסוף פרעה? האם זו מטרת האותות והמופתים? האם השתנה פוטיפר במשהו בעקבות מה שראה? האם המצרים הם המטרה?

⁵ כבר הארכנו לדון ברמב"ן זה ובמדרש הקודם בדברינו [ויהי ה' את יוסף](#) בפרשת וישב. כאן נזכיר רק את שנחנף לנושאנו. עפ"י רש"י, "ה' אתו" פירושו שהיה יוסף מזכיר בכל הזדמנות את שם ה': ברוך ה', תודה לה', בעזרת ה' וכו', מעין מה שהוא גם אומר לפרעה: "בלעדי, אלהים יענה את שלום פרעה". אבל רמב"ן חולק וסבור שעצם הצלחתו של יוסף היא שהעידה על כך שה' איתו, בדומה למה שאבימלך ראה אצל יצחק, וזה מה שפוטיפר ראה! רמב"ן הוא 'מינימליסט' - מספיקה לו הנהגה נאותה והצלחה של יוסף גם בלי להזכיר שם שמים בכל מקום; ובה בעת הוא נותן קרדיט רב לפוטיפר שהשכיל להבין מהנהגה זו "כי ה' אתו". ומה עם פרעה? האם גם הוא ישכיל "לראות את ה'" ? האם הכמות היא שתשכיל מי שלא השכיל במעט שראה?

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) שמות ח ו פרשת וארא – שום כתישה לא תעזור

"וַיֹּאמֶר לְמַחֵר וַיֹּאמֶר כְּדַבְּרְךָ לְמַעַן תִּדְעַע כִּי־אֵינִי בְּחַי אֱלֹהֵינוּ" (שמות ח ו) - על כל דבר ודבר היה מזכיר חטאתו שאמר לו: "לא ידעתי את ה' " (שמות ה ב). אמר לו משה: "למען תדע". אבל עליו ועל כיוצא בו נאמר: "אָם תִּקְתְּוּ שִׁאֲתֵי הָאֵלִים בְּמִכְתָּשׁ בְּתוֹךְ הָרִיפּוֹת בְּעֵלֵי לֹא־תִסּוּר מְעַלְיו וְאֹלְתוֹ" (משלי כז כב), כלומר: בין מה שתרפה הימנו בהגבתה העלי מן המכתש, הוא שוכח המכות. כן גם פרעה הרשע בין הריפות של מכות, בין זמן לזמן היה לבו כבד, שנאמר: "וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו" (להלן פסוק יא) - הכבדה היתה לו מן השמים.⁶

רמב"ן שמות פרק יג פסוק טז – המופת מעיד על בורא העולם ומחדשו

"וְהִנֵּה לְאוֹת עֲלִיזָה וְלִטּוֹטְפֹת בֵּין עֵינַיִךְ כִּי בְּחִזְקֵךְ יָד הוֹצִיאָנוּ ה' מִמִּצְרַיִם"⁷ ... ועתה אומר לך כלל בטעם מצות רבות. הנה מעת היות עבודת גילולים בעולם, מימי אנוש, החלו הדעות להשתבש באמונה: מהם כופרים בעיקר ואומרים כי העולם קדמון, כחשו בה' ויאמרו לא הוא, ומהם מכחישים בידעתו הפרטית "וְאָמְרוּ אֵיכָה יָדְעֵאֵל וַיֵּשׁ דָּעָה בְּעֵלְיוֹן" (תהלים עג יא). ומהם שידודו בידעה ומכחישים בהשגחה, ויעשו אדם כדגי היס שלא ישגיח האל בהם ואין עמהם עונש או שכר, יאמרו: "עזב ה' את הארץ".⁸ וכאשר ירצה האלהים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל ביטול הדעות האלה כולם. כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול.⁹

ובעבור כי הקב"ה לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון.¹⁰ והחמיר מאד בענין הזה כמו שחייב כרת באכילת חמץ (לעיל יב טו) ובעזיבת הפסח (במדבר ט יג), והצריך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ובמופתים על ידינו ועל בין עינינו, ולכתוב אותו עוד על פתחי הבתים במזוזות, ושנזכיר זה בפינו בבוקר ובערב ... ושנעשה סוכה בכל שנה, וכן כל כיוצא בהן מצות רבות זכר ליציאת מצרים.¹¹ והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים. כי הקונה מזוזה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בעניינה, כבר הודה בחידוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פינות התורה. מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבודת לחירות וכבוד גדול לזכות אבותיהם החפצים ביראת שמו.¹²

⁶ השווה עם מדרש ספרי דברים פיסקא שו: "ומנין שלא הביא המקום פורענות ולא הביא עשר מכות על פרעה ועל מצרים אלא בשביל לקדש את שמו הגדול בעולם? שמתחילת הענין הוא אומר: מי ה' אשר אשמע בקולו, ובסוף הענין הוא אומר: ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים". לפנינו שתי השקפות עולם מנוגדות! מדרש ספרי יאמר שאכן האותות והמכות השיגו הכרה של פרעה בגדולת הקב"ה, עד כדי שהיה בכך "קידוש שמו הגדול בעולם". וזה שפרעה חזר והכביד את לבו, הוא אולי כמו כל אחד מאיתנו שפעם עושה מעשה נפלא ומיוחד של קידוש השם, ולמחרת, מעשים שונים ונחותים. אבל פירוש / מדרש לקח טוב מציג גישה פסימית ושונה לגמרי. האותות והמופתים לא השיגו דבר, לפחות לא לגבי פרעה. הן היו פעולות חסרות תכלית כמו לנסות לחנך אוויל ע"י מכות. ואפילו אם לראע היה פרעה משכיל להבין משהו - "הכבדה הייתה לו מן השמים". הקב"ה לא האמין לפרעה, אינו חפץ בתשובתו ולא נזקק "לקידוש שמו הגדול בעולם" ע"י אותו רשע. גישה פסימית זו מסתדרת אולי יותר טוב עם פשט המקרא, כפי שאנו קוראים בפרשות שמות-וארא-בא, אבל היא נדרשת לתת תשובה להכבדת הלב, ולשאלה: אם כן, אז בשביל מה כל המכות האלה? לבוא בחשבון עם השעבוד ועבודת הפרך של מצרים? להראות ש"אלוהי העברים" שפרעה לא מכיר הוא גדול וחזק מאלוהי מצרים? להראות למי? בשביל מה? נראה ששאלנו די והגיעה העת לפנות אל מחלוקת הענקים שהבטחנו.

⁷ זה הפסוק החותם את פרשת בא ולא בכדי בחר רמב"ן למקם בו את הדברים שלהלן. פרשת בא המביאה את סיפור יציאת מצרים לשיא (ראה דברינו [והיה בחצי הלילה](#)), מכילה גם את המצוות הראשונות שנצטוו ישראל כעם: קידוש החדש, מצוות הפסח, מצוות בכור ומצוות תפילין - מצוות שעיקר מהותן הוא זכירת יציאת מצרים. ראה דברינו [מצוות זכירת יציאת מצרים](#) בפסח, שם מנינו 32 מצוות שנזכרת בהם יציאת מצרים.

⁸ כוונתו לפסוק בחבקוק א יד: "וַתַּעֲשֶׂה אֱדָם כְּדָגֵי הַיָּם כְּרֶמֶשׂ לֹא־מִשַּׁל בּו", שאפשר לפרשו כמכוון לגישה האריסטוטלית, ל-"אלוהי הפילוסופים". לחז"ל יש דרשות אחרות על פסוק זה. ראה עבודה זרה ג ע"ב, ספרי דברים שו, פסיקתא רבתי פיסקא כא ועוד.

⁹ וזו המטרה של המופתים במצרים, להראות שיש בורא ומשגיח לעולם. כפי שממשיך שם רמב"ן ואומר: "ולכן יאמר הכתוב במופתים: למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ (לעיל ח יח) - להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם. ואמר: למען תדע כי לה' הארץ (שם ט כט) - להורות על החידוש, כי הם שלו שבראם מאין. ואמר: בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ (שם ט יד) - להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו. כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן, האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כולה". רמב"ן גם מוסיף שם את תפקידו של הנביא, משה במקרה זה, ואומר: "וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחילה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמינות הנבואה, כי ידבר האלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כולה". (ראה הערה 1 על הופעת המילה מופת במקרא). האותות והמופתים הם עדות לחידוש העולם! להשגחת הקב"ה בעולם שברא. ומאמונת הבורא, לעדות וקיום התורה כולה! אבל שוב, למי בדיק? לפרעה ולעבדיו? למי נאמר: "למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ"? ממי מצופה שיפנים ידיעה זו ויקיים אותה?

¹⁰ לא תמיד יהיו ניסים! אין זה מנהגו של עולם. ראו המשנה במסכת אבות פרק ה על אותם דברים שנבראו בערב שבת בין השמשות. ראו דברינו [מצוות לזכירת יציאת מצרים](#), שם ספרנו 32 מצוות שהם "זכר ליציאת מצרים".

¹¹ רמב"ן ממשיך שם במילים מרוממות: "וכוונת כל המצוות שנאמין באלהינו ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה. שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו". ומצוות, עובר רמב"ן

ומן הנסים הגדולים המפורסמים, אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כולה. שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו, עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם,¹³ בין ברבים בין ביחיד. אלא אם יעשה המצות - יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם - יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון ... ויתפרסמו הנסים הנסתרים בענין הרבים, כאשר יבוא ביעודי התורה בענין הברכות והקללות, כמו שאמר הכתוב (דברים כט כג כד) "ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם", שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת ה' בעונשם. ואמר בקיום וראו כל עמי הארץ: "כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך".¹⁴

רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק א, הלכות א-ג

בימי אנוש טעו בני האדם טעות גדול ונבערה עצת חכמי אותו הדור, ואנוש עצמו מן הטועים היה.¹⁵ וזו היתה טעותם, אמרו: הואיל והאלהים ברא כוכבים אלו וגלגלים להנהיג את העולם ונתנם במרום וחלק להם כבוד והם שמשים המשמשים לפניו, ראויין הם לשבחם ולפארם ולחלוק להם כבוד. וזהו רצון האל ברוך הוא לגדל ולכבד מי שגדלו וכבדו, כמו שהמלך רוצה לכבד העומדים לפניו וזהו כבודו של מלך. כיון שעלה דבר זה על לבם התחילו לבנות לכוכבים היכלות ולהקריב להן קרבנות ולשבחם ולפארם בדברים ולהשתחוות למולם כדי להשיג רצון הבורא בדעתם הרעה, וזה היה עיקר עבודת כוכבים.¹⁶

... וכיון שארכו הימים נשתכח השם הנכבד והנורא מפי כל היקום ומדעתם ולא הכירוהו ונמצאו כל עם הארץ הנשים והקטנים אינם יודעים אלא הצורה של עץ ושל אבן וההיכל של אבנים שנתחנכו מקטנותם להשתחוות לה ולעבדה ולהישבע בשמה ... אבל צור העולמים, לא היה שום אדם שהיה מכירו ולא יודעו, אלא יחידים בעולם, כגון: חנוך ומתושלח נח שם ועבר. ועל דרך זה היה העולם הולך ומתגלגל עד שנולד עמודו של עולם והוא אברהם אבינו.¹⁷

כיון שנגמל איתן זה, התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה: היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ומי יסבב אותו? כי אי אפשר שיסבב את עצמו ... ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבונתו הנכונה. וידע שיש שם אלוה אחד והוא מנהיג הגלגל והוא ברא הכל ואין בכל הנמצא אלוה חוץ ממנו ... ובן ארבעים שנה הכיר אברהם את בוראו ...¹⁸

לתפילה, בפרט תפילה בציבור ובדגש על תפילה של הודיה (כגון אמת ואמונה ונשמת כל חי), והוא אומר: "וכוונת רוממות הקול בתפילות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפילת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפניו בריותיך אנתנו". אז הנה התפנית הגדולה שעושה רמב"ן. "למען תדע" הנלווה למופתי מצרים המורים על חידוש העולם, אינו בעבור פרעה ועבדיו, כי אם בעבור עם ישראל – שהוא ידע ויזכור. לא במטרה לשכנע את המצרים "המכחישים או המסתפקים", אלא בעבור ישראל שהיו שקועים במ"ט שערי שעבוד וטומאה. את המצרים, שום דבר לא ישכנע. את בני ישראל, הלוואי. ואגב, לאמונה בבורא עולם ומחדשו, נלווים גם זכירה והודאה של "חסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו".

¹³ ומה נעשה עם כל האמירות של חז"ל על "מנהגו של עולם"? האם רמב"ן כאיש מדע (רופא) לא הכיר את מונח "טבע"? ראו דברינו [עולם כמנהגו נוהג](#) בדפים המיוחדים. נראה לומר שהשקפתו הדתית עומדת מעל (או לצד) השקפתו כאיש מדע והוא אכן רואה בטבע הימיומי, בוודאי ברפואה והמצאות האדם, השגחה וניסים נסתרים. זהו "מנהגו של עולם" לשיטתו.

¹⁴ לשיטת רמב"ן, יש קו ברור ופשוט מהנסים והמופתיים הגלויים המורים על חידוש העולם, דרך עולם המצוות שחלק נכבד ממנו הוא שימור זיכרון הנס הגלוי, הניסים הנסתרים של ההשגחה הפרטית והלאומית, ועד לשכר ועונש הייחודיים לעם ישראל שלגביו "הכל בגזרת עליון". המופתיים הגלויים והחד-פעמיים של יציאת מצרים, הופכים לניסים נסתרים (מסותרים) המלווים את עם ישראל שעה-שעה, יום-יום ודור-דור ומטילים עליו אחריות כבדה. כל הרעיון "להורות על ההשגחה, על החידוש ועל היכולת" לפרעה ולעבדיו, היינו לעולם הכללי, גז ונעלם. המשמעות הגדולה של המופתיים הגדולים, מצטמצמת בייעודו וגורלו של עם ישראל. השווה רמב"ן זה עם הרמב"ן שראינו לעיל לגבי פוטיפר: "וירא אדוני כי ה' אתו - כי יצליחו מעשיו בכל עת יותר מכל אדם וידע כי מאת אלהים הוא לו". אפשר שיש כאן התקפות מהשאיפה הכלל-עולמית ואפשר שיש כאן הטלת אחריות עוד יותר גדולה על עם ישראל. פנימית, הפנמת הניסים הנסתרים וההשגחה התמידית כהמשך לניסים הגלויים; וחיצונית, להגיע להנהגה והצלחה שיגרמו לעולם להכיר "כי שם ה' נקרא עליך". איזו מעמסה כבדה ... נעצור כאן בדברי רמב"ן ונעבור לרמב"ם.

¹⁵ אזכור דורו של אנוש כתחילת עבודה זרה בעולם, כפי שגם ראינו ברמב"ן לעיל (רמב"ם קדם לרמב"ן), מבוססת על הפסוק בבראשית ד כו: "ולשת גסרה ילדו ויקרא את שמו אנוש אז הוהל לקרא בשם ה'", ועל המדרשים על פסוק זה שדורשים את "הוחל" מלשון חולין וחיול. ראה מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ו, מדרש תנאים לדברים פרק ה פסוקים ה-ו. ראה גם ספר שמיני פרשה א: "וכשנים קדמוניות - כשנות הבל שלא היתה עבודה זרה בעולם".

¹⁶ "עיקר עבודת כוכבים", היינו, התחלתה. ככה התחילה עבודת כוכבים (לפני דורו של אנוש הייתה אמונה בבורא עולם), כעבודה תחליפית ואמצעית, כאשר אנשים עדיין ידעו את האמת רק טעו באמצעי. וכדברי המשך דבריו של רמב"ם שם: "הוא שירמיהו אומר: מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה כי בכל חכמי הגוים ובכל מלכותם מאין כמוך ובאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עץ הוא. כלומר, הכל יודעים שאתה הוא לבדך, אבל טעותם וסלילתם שמדמים שזה ההבל רצונך הוא".

¹⁷ האמצעי הפך למטרה ונשתכחה כליל האמונה בבורא עולם ומחדשו. יחידי סגולה כחנוך, מתושלח, שם ועבר ידעו את האמת, אבל לא הפיצו אותה ולא נלחמו בעבודה הזרה המקובלת על הכל. עד שבא אברהם.

¹⁸ כבר הרחבנו לדון בדברים אלה של רמב"ם בדברינו [דרכו של אברהם לאמונה בבורא עולם](#) בפרשת לך לך וכאן נחזור רק על הנחוצ לעניינינו. לא בכדי מתאר רמב"ם את הכרתו של אברהם בבורא עולם כתהליך ממושך, שמתחיל בילד בן 3 ששואל שאלות, ממשך

כיון שהכיר וידע, התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה. ושיבר הצלמים והתחיל להודיע לעם שאין ראוי לעבוד אלא לאלוה העולם ולו ראוי להשתחוות ולהקריב ולנסך כדי שיכירוהו כל הברואים הבאים...¹⁹

...²⁰ והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלוים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה', עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן... וכמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן, ומאהבת ה' אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלחו, כיון שנתנבא משה רבינו ובהר ה' ישראל לנחלה הכתירן במצות והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט עבודת כוכבים וכל הטועים אחריה.²¹

רמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א²²

משה רבינו לא האמינו בו ישראל מפני האותות שעשה, שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכישוף. אלא כל האותות שעשה משה במדבר לפי הצורך עשאו, לא להביא ראיה על הנבואה. היה צריך להשקיע את המצריים - קרע את הים והצליח בתוכו. צרכנו למזון - הוריד לנו את המן. צמאו - בקע להן את האבן. כפרו בו עדת קרח - בלעה אותן הארץ. וכן שאר כל האותות.²³

ובמה האמינו בו? במעמד הר סיני; שעיינו ראו ולא זר ואזנינו שמעו ולא אחר: האש והקולות והלפידים. והוא נגש אל הערפל והקול מדבר אליו ואנו שומעים: משה, משה, לך אמור להן כך וכך. וכן הוא אומר: פנים בפנים דבר ה' עמכם. ונאמר: "לא את אבותינו כרת ה' את הברית הזאת". ומנין שמעמד הר סיני לבדו היא הראיה לנבואתו שהיא אמת שאין בו דופי? שנאמר: "הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם". מכלל שקודם דבר זה לא האמינו בו נאמנות שהיא עומדת לעולם, אלא נאמנות שיש אחריה הרהור ומחשבה.²⁴

בנער שמתחיל "לשוטט בדעתו" ולהבין שמהו משובש בדרך בה הולכת סביבתו הבוגרת, עד שמגיע לבשלות בגיל ארבעים (גיל סמלי, שליש ממאה ועשרים, ראה משה, הלל, ר' עקיבא ועוד בספרי דברים פסקא שנו) ולהכרה פנימית בוגרת: "הכיר את בוראו". ההכרה בבורא עולם עפ"י הרמב"ם היא תהליך שכלי-רציונאלי! אין מופתים ונסים בספר בראשית, עכ"פ לא אצל האבות ולא בהקשר לאמונה.

¹⁹ ההכרה בבורא עולם, עפ"י הרמב"ם ניתנת גם לשכנוע ולהסברה. מה שאדם מסוים כאברהם הגיע בכוח שכלו, תבונתו הנכונה ודעתו המשוטטת, יכול כל אדם להגיע. ולפיכך גם לנסות לדון ולשכנע. ויכוחו, אותם חכמים כחונן, מתושלח, **שם ועבר**, נח ששמרו על המסורת הקדומה של אמונה באל אחד כל אותם שנים שהעולם התגלגל לעבודה זרה, וכמו כן מלכיצדק מלך שלם שאיתו נפגש אברהם בארץ "לך לך", שמברך אותו בשם: "אל עליון קונה שמים וארץ" ואברהם מצדו חולק לו כבוד רב ונותן לו מעשר (ראה דברינו **מי אתה מלכיצדק?** בפרשת לך לך). ותוכיח ההיסטוריה האנושית שבהדרגה התנערה בעבודת אלילים (פגאניזם) ועברה למונותיאזם. ומי מדבר על מופתים וניסים? הכל בהבנה שכלית, אבל בעוד משהו.

²⁰ בקטע שהשמטנו מתאר הרמב"ם איך אברהם מעביר את האמונה באל אחד ומשרישה בביתו ומשפחתו הוא.

²¹ כך מסיים הרמב"ם את פתיחתו להלכות עבודה זרה בדגש לתהליך האמונה שאיננו בלתי-הופכי וצריך בכל דור וזמן לחזק אותו ולחדשו. סטינו מעט מהנושא העיקרי שלנו, שהרי אנו בשבת היציאה ממצרים וחשוב לחזור ולהפנים את "כמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר וחוזרין בני יעקב לטעות העולם". ובכל זאת בנושא שלנו, איך כעת תחזור האמונה לבית יעקב אחרי שדרכו של אברהם לאמונה מחשבתית כמעט ונעקרה לגמרי? לא ע"י הניסים והמופתים של יציאת מצרים? האם שיטת הרמב"ם נמצאת כאו בעיני? שים לב לדבריו כיצד חזרה האמונה לבני ישראל: בנבואה, בחירה, מצוות. אף מילה על ניסים ומופתים.

²² אנחנו עוברים לפרק אחר ביד החזקה לרמב"ם, מהלכות עבודת כוכבים להלכות יסודי התורה. אנחנו מבקשים לקרוא שני מקורות אלה ברצף אחד. הצמדת שני קטעים נפרדים אלה וקריאתם ברצף, היא הנקודה המרכזית של דברינו. היא הניסיון שלנו לחולל 'קרב ענקים' בין שני 'משה' הגדולים: ר' משה בן מימון ור' משה בן נחמן - על רקע הניסים שמשו בן עמרם עושה לפני פרעה.

²³ מעניין שברשימה שמונה הרמב"ם הוא לא מזכיר את מכות מצרים, אבל נראה בפשטות שהוא מתכוון גם להם. שאם לא כן, כל הבניין שבנינו יקרוס... וזה לא ייתכן...

²⁴ בכך מנסה הרמב"ם להסביר מדוע "ויאמינו בה" ובמשה עבדו" של קריעת ים סוף איננה "נאמנות שהיא עומדת לעולם". ונראה שגם על זה עונה לו רמב"ן בעקיפין בפירושו לפסוק בשמות יד י"א כשהוא מדגיש את "העם" שבפסוק, המורה על הסכמה רחבה באמונה זו: "לא אמר: וייראו ישראל את ה' ויאמינו, אבל אמר: העם, כי "בני ישראל" שם ליחידים, "והעם" שם להמון". אבל זה נושא אחר ששייך לדף "ויאמינו בה" ובמשה עבדו" שטרם זכינו להשלימו. לעניינינו כאן והפעם, דברים אלה של הרמב"ם בהלכות יסודי התורה, משלימים את דבריו בהלכות עבודת כוכבים ועומדים כתיזה נגדית ברורה לדברי רמב"ן לעיל. רמב"ן רואה במכות מצרים מופת לחידוש העולם, לאמונה ולהכרה בקב"ה. ניסים גלויים כמו אלה שנעשו סביב יציאת מצרים, הם שינוי של הטבע שנחקק בבריאה. "כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשיגה ויכול". וכאשר ירצה האלהים ויעשה "מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו", יתברר לכולם שכל הדעות המפקקות בבריאה ובהשגחה - בטלות. רמב"ם לעומתו, לא מוכן לבסס את האמונה על ניסים, אותות או מופתים. רק על שתי רגליים: רק על רגל הקבלה ממעמד הר סיני ועל רגל ההכרה השכלית כאברהם אבינו. ולמה נעשו המכות במצרים: "לפי הצורך עשאו". **אגב, חשוב לציין שרמב"ם קדם לרמב"ן (שראה את כתביו ואף השיג עליהם כמו בספר המצוות למשל) ולא בסדר שהבאנו.** ובין שניהם, עדיין "למען תדע" ו"בעבור תדע" צריכים עיון. לפי הרמב"ם, אין שום ניסיון לגרום לפרעה להכיר דרך המכות את הקב"ה, ו"למען תדע" הוא סוג של תוכחת-עונש: תראה מה צפוי לך. אולי כמו מדרש לקח טוב הנ"ל שלא היו אלה אלא דיבורים לאוויל שכותשים או במכתש. לפי רמב"ן, הייתה באמירות אלה כוונה אמיתית, לפחות לכתחילה. ביציאת מצרים הייתה כוונה אוניברסלית רחבה, גם לשנות את מצרים, ודברי פרעה "ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים" היו אמונה

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: מחלוקת ידועה אחרת בין רמב"ן לרמב"ם היא בנושא כשפים אם יש בהם ממש או לא. רמב"ם מבטל מכל וכל את כוחם של כשפים וטוען שהכל אחיזת עיניים (הלכות עבודה זרה יא טז), ואילו רמב"ן טוען כנגדו, בהתבסס על הגמרא בסנהדרין סז ע"ב: "למה נקרא שמן כשפים - שמכחישין פמליא של מעלה", שיש בהם ממש (ראו דבריו בפרשת הנביא, דברים יח ט). אפשר אולי לקשר מחלוקת זו עם דברינו בדף זה. רמב"ן לעיל אומר במפורש שכוחם של ניסי מצרים הוא בכך שהם למעלה מכל כישוף. מקורם של הניסים בכח הבורא האמיתי והם הוכחה על חידוש העולם. רמב"ם יאמר: חס וחלילה ליחס את אלה לאלה ולומר שמטרת הנס היא לעקור את האמונה בכשפים, שהרי: "שהמאמין על פי האותות יש בלבו דופי שאפשר שיעשה האות בלט וכישוף" (הלכות יסודי התורה פרק ח הלכה א). ניסים לא באים להכחיש כשפים ומי שנוטה אחר הכישוף תמיד ימצא הסבר מאגי גם לנס הכי גלוי. הניסים באו רק עפ"י הצורך.²⁵ ונראה שהדברים גם קשורים למחלוקתם בנושא נתינת אות או מופת ע"י נביא להוכחת נביאותו, ראו שוב דברינו [ונתן אליך אות או מופת](#) בפרשת ראה.

לרגע. אולי כמו מדרש ספרי שהבאנו בהערה 6 לעיל. אבל אירע מה שאירע ומופת חידוש העולם והפיכת הניסים הגלויים והחד-פעמיים לניסים נסתרים יום-יומיים הפכו לנחלתו של עם ישראל בלבד.
²⁵ ורמב"ן ישאל: איזה צורך הוא זה? למה הקב"ה לא יכול להציל 'בדרך הטבע'. והרמב"ם יענה: בו נגדיר מה הוא 'דרך הטבע'. גם בדרך הטבע יש מאורעות חריגים. וכו' וכו'.